

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ
(ԱՌԱՒԱԻՏ, ԸՆԹՐԻՔ, ԿՈՌ)

ՎԱՐԴԱՆ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ
mnaira@ysu.am

Ստուգաբանական բառարանի առկայությունը վկայում է այն ստեղծող ազգութեան զարգացած լեզուաբանական մտքի մասին: Պիտի նկատի ունենալ, սակայն, որ ցանկացած ստուգաբանական բառարան ոչ միայն նրա հեղինակի եւ տուեալ ժողովրդի իմացութեան եւ խորաթափանց մտքի, այլեւ առհասարակ տուեալ ժամանակաշրջանում լեզուաբանութեան, մասնաւորապէս՝ պատմահամեմատական լեզուաբանութեան արձանագրած նուաճումների արդիւնք է: Հետեւաբար, ճիշտ է խօսել որեւէ ստուգաբանական բառարանի առաւել յաջողուած լինելու կամ բարձր գիտականութեան մասին, բայց հազիւ թե ճիշտ կը լինի խօսել նրա կատարելութեան մասին:

Հայ իրականութեան մէջ ստուգաբանական ճիշտ գիտարկումներ հանդիպում են ինչպէս նոր հայկազեան բառարաններում (ԺԸ.-ԺԹ. դարեր), այնպէս էլ՝ նրանցից առաջ ստեղծուած բառարանագրական աշխատանքներում: Սակայն հայերէնի առաջին մեծարժէք ստուգաբանական բառարանը, յայտնի է, որ ստեղծեց Հրաչեայ Աճառեանը Ի. դարի առաջին տասնամեակներին (Հայերէն Արմատական Բառարան¹): Այլոց կողմից ստուգաբանական որոնումներ իրականացուեցին ինչպէս Արմատականի ստեղծման ընթացքում, այնպէս էլ՝ դրանից յետոյ, ընդհուպ մեր օրերը: Յետ-աճառեանական շրջանում հայերէնի բառամթերքի ստուգաբանական ձեռքբերումների նոր ամփոփումը եղաւ Գէորգ Ջահուկեանի յետմահու հրատարակուած Հայերէն Ստուգաբանական Բառարան²ը: Չնայած նշուած երկու շատ արժէքաւոր բառարանների առկայութեանը, ինչպէս նաեւ՝ լեզուաբանական այլ աշխատութիւններում կամ գիտական հանդէսների էջերում տեղ գտած բազմաթիւ ստուգաբանական առաջարկներին, ակնյայտ է, որ առ այսօր ոչ միայն ստուգաբանուած չեն հայոց լեզուի հազարաւոր արմատներ ու արմատական բառեր, այլեւ վիճելի է ստուգաբանուածների մի մասի արժանահաւատութիւնը:

Ստորեւ առաջարկուող ստուգաբանութիւնները նշուած բացը թէկուզեւ երեք բառի քննութեամբ կրճատելու փորձ է:

ԱՌԱՒԱԻՏ «առւաւօտ, լուսաբաց»

«Առաւաւտ» բառը բաժանելով բառակազմական երեք բաղադրիչի՝ առ- (նախածանց), աւ (արմատ) եւ -աւտ (վերջածանց)³ Ջահուկեանը աւել բխցնում է հնդեւրոպական (յետայսու հ.ե.) *aus- «լուսաւորել» նախածեւից³: էդուարդ Աղայեանը, հիմնուելով, մասնաւորապէս, էմիլ Բենվենիստի վերլուծութեան վրայ, աւել նախաձեւ է համարում հ.ե. «արեգակ» նշանակող *saw- արմատա-

կան տարբերակը⁴, իսկ Աճառեանը, ներկայացնելով բառի ստուգաբանութեան պատմութիւնը, այն դասում է չստուգաբանութեան շարքում: Անդրադառնալով հայերէնի վրայ խեթերէնի (իր եզրով՝ հաթերէնի) հնարաւոր ազդեցութեան հարցին՝ այդ լեզուներում հնչիւնական եւ իմաստային մեծ նմանութիւն ունեցող տասը բառերի թւում Աճառեանը նշում է նաեւ *arriwar*-առաւօտ «առաւօտ» գուգահեռը, բայց նկատի ունենալով, որ դեռեւս ճշդուած չեն խեթերէնի եւ հնդեւրոպական այլ լեզուների, մասնաւորապէս՝ հայերէնի հնչիւնական համապատասխանութիւնները (օրէնքները), ձեռնպահ է մնում մեկնաբանութիւններից⁵: Աճառեանի կողմից առանձնացուած տասը բառերից որոշները Գրիգոր Ղափանցեանը եւ Զահուկեանը ներառում են հայ-խեթական հնարաւոր առնչութիւնների իրենց քննութիւններում, բայց առաւօտը (*arriwar*) ներառուած չէ նրանց ցանկերում⁶: Եթէ նկատի ունենանք, որ հայերէնագիտութեան մէջ հենց նշուած զիտնականներն են ամէնից շատ զբաղուել հայերէնի եւ փոքրասիական հին լեզուների առնչութիւնների քննութեամբ, ապա պարզ կը լինի, որ դա պատահականութիւն կամ վրիպում չէ:

Աւ(աւ-)ի համար որպէս հնարաւոր նախաձեւեր առաջարկուող **saw-* «արեգակ» եւ **aus-* «լոյս» տարբերակները նշանակութեան տեսանկիւնից ընդհանուր իմաստաբանական դաշտում են, ինչն ակնհերեւ է ոչ միայն հին հայերէնում արեգակին տրուած բնութագրերից (հմմտ. **Արեգակն* անուանեցաւ, այսինքն լուսոյ ակն, *Կամրջ*: *Տօնախ*: **Արեգակն*, լուսոյ ակն, զի լուսոյն սեռն եւ յտակ լուսն ի նմանէ. *Վրդն*. *սղ*: **Արեգակն*՝ մեծ ակն ասի, կամ՝ տուրնջեան աստղ, կամ լուսոյ ակն. *Վանակ*. *տարեմուտ*⁷), այլեւ ցեղակից լեզուներում **saw-* նախաձեւի «ժառանգորդ» տարբերակներից (հմմտ. *վեդ.* *հնդկ.* *sūvar-*, *սեռ.* *sūrah*. «արեւ» իմաստից բացի, ունեն նաեւ «լոյս», «երկինք», «փայլ», *svárna*-ձեւը՝ «լուսակիր» իմաստները. այդ նախաձեւի իմաստափոխական տարբերակներն են համարուում այբաներէնի *hyllr* «աստղ» եւ հին իռլանդերէնի *súllr* «աչք»⁸):

Պիտի նկատել, որ *արեւ*, *արեգակ* եւ *լոյս* բառերի հետ իմաստաբանական ընդհանուր դաշտում է նաեւ *օր* (գրք. *աւր*) բառը, որը ունեցել է նաեւ «լոյս» իմաստը (հմմտ. **Առ մեզ լոյս՝ օր կոչի. բրտ. թղթ. ... ըստ յն. ասի՝ օր կայ. Գնացէ՛ք, ասէ, ՚ի լոյս, մինչ դեռ աւր (օր) կա, Կիւրդ. զկ.*)⁹: Եթէ հայերէնին ցեղակից համարուող յունարէնում (հմմտ. *ώρα*) եւ լատիներէնում (հմմտ. *hora*) *օրը* ունի «ժամ, ժամանակ» իմաստները, ապա ոչ-ցեղակից երրայերէնում ունի «լոյս» իմաստը եւ, ի դէպ, արտասանուած է [ōr], ինչպէս հայերէնում, յատկապէս՝ գրաբարում [աւր], հետեւաբար, աւելի երկարացուած արտաբերում, քան արդի հայերէնի [օր]: Եթէ նկատի ունենանք, որ առաւաւտը նշանակում է օրուայ որոշակի ժամանակը՝ սկիզբը, այլ կերպ՝ լուսաբացը, ապա ակնյայտ կը դառնայ, որ աւելի հաւանական է երրորդ գուգահեռը՝ առաւաւտի ծագումնաբանական կապը *աւր* [awr] բառի հետ, այն է՝ *առ-աւր-աւտ* բաղադրիչների կազմով: Հետեւաբար բովանդակային կապը բաւարար չէ այդ բառի ստուգաբանութեան համար: Այստեղ աւելի մեծ նշանակութիւն է ստանում հարցի հնչիւնաբանական կողմը, այսինքն՝ թէ *աւ-* բաղադրիչը ո՞ր բառի հետ է կապուած, որի հնչիւնափոխուած կամ պարզապէս արմատական

տարբերակն է, հնդեւրոպական ծագում ունի, թէ՞ փոխառութիւն է ոչ-հնդեւրոպական աղբիւրից:

Կարծում ենք՝ այստեղ երկրորդական չէ առաւաւտ բառի կազմաւորման ժամանակը, բայց ոչ թէ թուագրութեան առումով (քանզի դա անհնարին է), այլ՝ կազմաւորման յաջորդականութեան: Այն է՝ առաւաւտը, որպէս բաղադրեալ կազմութիւն ունեցող բառ, աւելի ուշ է ձեւաւորուել, քան նրա արմատական աւ բաղադրիչը: Այս հանգամանքը կարեւոր է նրանով, որ եթէ աւը աւրի բաղադրիչն է, ինչպէս հակուած ենք կարծելու, եւ ոչ թէ հ.ե. *aus- «լոյս» կամ *sau- «արեգակ» նախաձեւերի, ապա այն առ- եւ -աւտ(օտ) բաղադրիչների հետ բառակազմութեան մէջ է մտել հայերէնի ինքնուրոյն պատմութեան ընթացքում՝ նախագրաբարեան մի փուլում, երբ արդէն ունեցել է աւր (aur) եւ ոչ թէ *ամուր/ամր (*amur/*amr) տեսքը¹¹: Աւր բառի համար *amur/*amr նախաձեւը ենթադրուում է՝ այդ բառը դիտարկելով ամ «տարի» եւ ամս «ամիս» բառերի հետ զուգահեռի մէջ՝ որպէս ժամանակի որոշակի հատուած ցոյց տուող բառեր, որոնց ընդհանուր նախաձեւը կարող էր լինել *ամ/*amr:

Եթէ նշանակութեան տեսանկիւնից միանգամայն հնարաւոր է այդպիսի կապը, ապա ձեւաբանական կազմութեան տեսանկիւնից՝ ոչ այնքան. ամը ենթարկուել է ի-ա խառն հոլովման՝ ամի-ամաց, իսկ աւրը՝ անկանոն՝ աւր-աւուր (իհարկէ, վերջին հաշուով, ոչ-կանոնաւոր): Օրուայ ժամանակային բաժանումը, այլ կերպ՝ նրա տարբեր մասերի (առաւօտ, կէսօր կամ ցերեկ, երեկոյ, գիշեր) գիտակցումը, ըստ ամենայնի, աւելի ուշ երեւոյթ է եւ կարող է վերաբերել այն ժամանակներին, երբ վաղուց կատարուած փաստ էր ենթադրուող *amur/*amr > հ. աւուր/աւր հնչիւնական անցումը (եթէ, իհարկէ, ճիշտ է աւր բառի համար այդպիսի նախաձեւ ենթադրելը): Ուստի առ-աւ-աւտի աւ արմատական բաղադրիչի հաւանական կապը պիտի տեսնել ոչ թէ *amur/*amr, այլ աւելի ուշ՝ հայերէնի աւուր/աւր (<awur/*awr) ձեւերի հետ: Միւս կողմից, գրաբարին, հետեւաբար նաեւ նախագրաբարեան շրջանին խորթ չէր ր//ւ (r//s) բաղաձայնական հերթագայութիւնը (հմտ. յուր//յսեւ, արար//արաս-ցէ/-ջիք), հետեւաբար սպասելի է նաեւ աւր բառի ծագումնաբանական կապը *aus- նախաձեւի հետ՝ հետեւեալ հնարաւոր անցումով՝ *aus->*aws->*awr/awur (աւուր) > awr (աւր): Այսպիսի անցումը տրամաբանական է թւում նաեւ ձայնաբանական-արտաբերական նկատառումով. *aus-ձեւում աւը երկբարբառ է, սեռ.-տր.ի ենթադրելի aus/r տարբերակում կրկնակ -uu- (ուու)ի առկայութիւնը առաջացնում է արտաբերական դժուարութիւն, որը պատճառ է դառնում, որ շփական խուլ Տի դիրքում յայտնուած r ձայնորդը ազդի ձայնաւոր սերից մէկի վրայ եւ ձայնաբանական յատկանիշներով մօտեցնի իրեն՝ վերածելով W կիսաձայնի կամ ձայնորդի: Միւս կողմից՝ դրան նպաստում են նաեւ սկզբի ան եւ բնի ձայնաւոր երկրորդ u(ու)ն (տարնմանութիւն): Արդիւնքում թեք ձեւի մէջ հաւասարակշռուած հնչաբառը նոր կազմը պահպանում է նաեւ ուղիղ ձեւում (հմտ. awur/աւուր > awr/աւր):

Իսկ s//r հերթագայութիւնը կարող էր նպաստել նաեւ բառի (արմատի) նոր իմաստային զարգացմանը՝ «լոյս» → «աւր» (որպէս ժամանակի միաւոր)՝ պահանջելով նոր իմաստի հնչիւնաբանական (=հնչոյթաբանական) տարբերակում:

Այսպիսով, առաջադրված բառի ստուգաբանության վերաբերյալ մեր տեսակետը կարելի է ամփոփել հետևեալ կերպով: ա) աւր եւ յոյս բառերի համար, նկատի ունենալով նրանց ընդհանուր բովանդակային կապը ինչպէս հին հայերէնում, այնպէս էլ ցեղակից այլ լեզուներում, պիտի ենթադրել ընդհանուր նախածին *aus-//aur- հերթագայական զարգացումով, որի *aur տարբերակից առաջացել են հին հայերէնի աւար (աւուր) // աւր (աւր) ձեւերը: բ) առաջադրված բառակազմօրէն առաջացել է աւր (օր) բառի աւ բաղադրիչից՝ թի անկումով, որովհետեւ արտաբերական առումով է՛լ աւելի բարդ պիտի լինէր -աւա(-օտ) ածանցի յաւելումով պայմանաւորուած արտասանութիւնը [առաւաւաւաւ]: Ձայնաւորների կուտակումը աւելի, քան բաղաձայններինը, խորթ է հայերէնի հնչակազմութեանը: Ուստի տեղի է ունենում երկրորդ տարնմանական փոխադրեցութիւնը՝ աւրի ազդեցութեամբ լ(ա) կիսաձայնը վերածւում է լրիւ բաղաձայնի՝ (ւ), իսկ երկրորդաւորին արտաբերութիւնը պահպանւում է միայն -աւա(-օտ) ածանցի մէջ: Այդպիսով առաջադրված բառի համար գրաբարեան չըջանում կարելի է ենթադրել *[առաւաւաւաւ] արտասանութիւնը:

Ինչպէս ասուեց, իմաստային տեսանկիւնից «յոյս» եւ «օր» բառերի հետ բովանդակային ընդհանուր դաշտում է նաեւ «արեգակ» բառը¹²: Միանգամայն հնարաւոր է, որ արեգ(ակ)ի համար վերականգնուող *sāw եւ «յոյս»ի համար վերականգնուող *aus- նախածինները աւելի հեռաւոր մի չըջանում, հաւանական է՝ նոստրատիկ լեզուաբանութեան, յանգեն ընդհանուր նախածինի կամ, պարզապէս, մէկը լինի միւսի գրափոխական (լայն առումով՝ փոխադրեցական հնչիւնափոխութեամբ առաջացած) տարբերակը, դրանից, սակայն, հարցի էութիւնը չի փոխւում: Հաշուի առնելով հիմնահարցի թէ՛ իմաստային, թէ՛ հնչակազմական, թէ՛ բառակազմական (իմա՝ ժամանակագրական) հայեցակէտերը, մեզ աւելի հաւանական է թւում առաջադրված աւ բաղադրիչի եւ հայերէնի աւր բառի անմիջական ծագումնաբանական կապը՝ վերը նշուած զարգացումներով, քան թէ նրանց անմիջական կապը *sāw- «արեգակ» կամ aus- «յոյս» նախածինների հետ:

Ընթրիք «երկոյցիան ճաշը, ընթրիք»

Աճառեանն այս բառը դասել է չառուգարանուածների մէջ¹³: Ղափանցեանը հնարաւոր է համարում «ընդ-թրի-ք» կազմութիւնը՝ այդպիսով բառի ծագումը կապելով թր(-եղ) «այլու շագել, խմոր չինել» արմատի հետ, որը եւս ստուգաբանուած չէ¹⁴: Ջահուկեանը, թէպէտեւ չի բացառում «ընթրիք»ի կապը «(փոխառութիւն) իսկթ. etrija «սնել», etri «ուտելիք, կերակուր» բառերի հետ», նոյնպէս դասում է չառուգարանուածների մէջ («Ճագումն անյայտ է»)¹⁵:

Չնայած զգուշաւորութեանը՝ բառի ստուգաբանութեան ճիշտ ուղին կանխանշում է Ջահուկեանը:

Ընթրիք բառի կազմում կ'առանձնացուեն 1) ըն-, 2) թր-(կամ թրի-) եւ 3) -իք (կամ -ք) բաղադրիչները:

Ինչպէս երեւում է այս բառի ստուգաբանական փորձերից (տե՛ս յատկապէս՝ Արմատականի համապատասխան բառաշօղումը), յատուկ դժուարութիւն է ներկայացնում երկրորդ բաղադրիչի ծագումնաբանական քննութիւնը: այն երեւան չի հանում նախահնդեւրոպական լեզու-հայերէն անմիջա-

կան անցման պատկեր, որը հնարաւորութիւն կը տար այդ բաղադրիչը բնիկ համարել հայերէնում: Դա նշանակում է, որ այն պիտի դիտարկել տարածաշրջանի հնդեւրոպական եւ ոչ-հնդեւրոպական հին լեզուներից որեւէ մէկից հայերէնին ուղղակի կամ միջնորդաւորուած կերպով անցած փոխառութիւնների ենթախորքում, որն այս դէպքում աւելի բարդ խնդիր է, քանզի դժուար է ցոյց տալ անցման հնչիւնական համապատասխանութիւն(ներ): Այս հարցում օգնող հանգամանքներից մէկը հայերէնի աւանդական փոխառութիւնների (հին յունարէն, պարսկերէնի հին կամ հնագոյն փիւններ, ասորերէն եւն.) ոլորտից դուրս գտնուելն է:

Ընթրիքը «երեկոյեան կերակուրը», «ուտելիղէնն է», ինչպէս նաեւ՝ «երեկոյեան հացկերոյթը» եւ «հացկերոյթի կոշունքը»¹⁶: Այս իմաստներից իւրաքանչիւրը կարեւոր է բառի ինչպէս իմաստարանական, այնպէս էլ բառակազմական քննութեան տեսանկիւնից:

Միեւնոյն երեկոյթի եւ/կամ իրողութեան տարրեր դրսեւորումների կամ տարատեսակների նշանակութեամբ լեզուները (այդ թւում՝ հին լեզուները) յաճախ գործածում են միանգամայն տարբեր բառեր ու անուանումներ: Օրինակ, հին հնդկերէնը «կրակ»/«լոյս»/«փայլ» նշանակութիւնների համար ունի չուրջ 50 բառ, «բնակատեղի» նշանակութեամբ՝ չուրջ 30 բառ, «մարդ»/«տղամարդ»/«ամուսին» նշանակութեամբ՝ չուրջ 20 բառ եւն.¹⁷: Այդ առումով հայերէնը թերեւս այն լեզուներից է, որոնք բառային տարրերակների այդպիսի հարստութեամբ չեն յատկանշւում: Բայց եւ այնպէս, հայերէնում եւս այդպիսիք կան: Դրանցից են «ուտել»/«կերակրուել»/«սնուել»/«ընթրել» բայական հոմանիշների եւ համապատասխան արմատներից ու հիմքերից կազմուած բայանուանական հոմանիշների (հմմտ. ուտելիք/կերակուր/սնունդ/ընթրիք) շարքերը: Եթէ նշուած շարքերի առաջին երեք բաղադրիչները լիարժէք հոմանիշներ են եւ կարող են միմեանց փոխարինել բոլոր (կամ դրեթէ բոլոր) իրավիճակներում, ապա ընթրել եւ ընթրիք բաղադրիչները շարքերի միւս անդամների համար մասնակի հոմանիշներ են, որովհետեւ նշանակում են միայն օրուայ որոշակի պահի՝ երեկոյեան՝ քնելուց առաջ ուտելը (կերակրուելը, սնուելը) եւ այդ պահի ուտեստը (կերակուրը, սնունդը):

Խեթերէնը «ուտել» նշանակութեամբ ունի et/ed/- արմատը¹⁸ (ցեղակից ձեւերն են՝ սնակ. a°dmi «ուտում եմ», ծօւստ. edō «ուտում եմ», գոթ. itan «ուտել», հին անգլ. etan (անգլ. eat), լիտ. ėdu «ուտում եմ», հին սլաւ. jami «ուտում եմ», հյ. utem «ուտում եմ» < հ.ե. * et- «ուտել»), իսկ «ուտելիք, սնունդ» նշանակութեամբ՝ etri ձեւը¹⁹: Ըստ Ֆրիդրիխի՝ ed- արմատից šk- ածանցով կազմուած ձեւ է azzikr՝ «կրկին ուտել, խնջոյք անել» նշանակութեամբ: Իմաստային տեսանկիւնից ակնյայտ է կապը ընթրելու եւ կրկին ուտելու միջեւ, որովհետեւ ընթրիքը օրուայ ընթացքում վերջին անգամ, աւելի ճիշտ՝ երեկոյեան կամ քնելուց առաջ սնուելն է, ինչը կարող էր նշանակել նաեւ կրկին սնուել: Իհարկէ, հնչիւնարանօրէն աւելի հեշտ է բացատրել հյ. թր(ի)- -ի կապը խեթ. etriի հետ, քան թէ՛ խեթ. azzikի հետ: Պիտի նկատի ունենալ, որ azzikը միակ բառաձեւը չէ, ուր ն գառնում է Z կամ ZZ. նոյն et- «ուտել» բայի խոնարհման յարացոյցում կան այլ օրինակներ եւս (հմմտ. ez(z)a(z)i/ նաեւ ezzaí/«ուտում է», ezzatteni «ուտում էք», ezzatten «կերէ՛ք»/հրամ. եղ. եւն.):

Ընդհանրապէս et- բայարմատը բառաձևեր է կազմում V/z//d հերթագայական տարրերակներով (հմմտ. adanzi «ուսում են», edun- սահմ. պրեներիտ, եզ. թ., Ա. դ.)²⁰։ Ոչ-պակաս կարեւոր է այն հանգամանքը, որ անձնական դերանունան երկրորդ դէմքը ունի եզ. անուանականում zek «դու» ձևը, հյց. սեռ., տրակ. եւ բցո. ունեն նով սկսուող ձևեր, համապատասխանաբար՝ tuk, twel, tuk, twedaz։ Համարւում է, որ zekի շն եւս ծագում է Կց (zek<հ.ե.*te)։ «առաջին շարքի ձայնաւորից առաջ ն անցել է շի»²¹։ Շփականով ձևեր ունի նաեւ հին յունարէնը (հմմտ. անվ. Ծն./նաեւ Ծն/, հյց. Ծե, սեռ. Ծոս, տր. Ծոί /նաեւ Ծοί/)։ Հետեւաբար, խեթ. V/z հերթագայութիւնը արմատի կազմում հնչիւնական օրինաչափ անցումների տրամաբանութեան մէջ է։

Նկատի ունենալով ասուածը՝ կարելի է ենթադրել, որ թր(ի)- արմատի անմիջական աղբիւրը հենց խեթ. azziķn է, սակայն խեթերէնի եւ հայերէնի առ այսօր կատարուած համեմատական-գուգադրական քննութիւնները խեթ. z-հյ.՝ (կամ ւ, d) համապատասխանութիւններ չեն բացայայտել։ Առաւել բարդ է խեթերէն բառաձևի անցումը միջնորդաւորուածութեամբ (օրինակ՝ ուրարտերէնի կամ հայասերէնի) բացատրելը։ Ուստի նիւթի լեզուաբանական ուսումնասիրուածութեան արդի վիճակը թոյլ է տալիս ասելու միայն, որ հյ. ընթրիք բառի թր(ի)- արմատական բաղադրիչը փոխառութիւն է խեթերէնի etri «սնունդ, ուտելիք» բառաձևից, որը, բառարադարձութեան մէջ մտնելով ընդ նախդրի հետ, վերաիմաստաւորուել է՝ գործածուելով «կրկին ուտելու» նշանակութեամբ։ Յատկապէս որ ինչպէս խեթ. et-/edn , այնպէս էլ հայ ut-(ուտ)ը ծագում են նոյն աղբիւրից՝ հ.ե. *etից²²։ Միեւնոյն ծագումը եւ միեւնոյն իմաստն ունեն ցող երկու ձևերից մէկը ձեռք է բերում կիրառութեան նեղ ոլորտ, հետեւաբար՝ մասնաւոր իմաստ (բառիմաստի նեղացում)։

Իմաստաբանական եւ հնչյութաբանական հայեցակէտերից ոչ-պակաս կարեւոր է բառակազմական հայեցակէտը։ Կասկածից վեր է, որ բառասկզբի ընթաղադրիչը հին հայերէնի ընդ նախդրի ամփոփուած տարրերակն է (հմմտ. ըն(դ)կեր, ըն(դ)տանիք)։ Նկատելի է, որ զն սովորաբար ընկել է խուլ բաղաձայններին նախորդող դիրքում եւ յատկապէս՝ միեւնոյն շարքի խուլերին (պարզ եւ շնչեղ) նախորդող դիրքում, ինչը բացատրւում է անմիջականօրէն միմեանց յաջորդող հնչիւնների միջեւ ձայնաբանական-արտաբերական յատկանիշների ոչ-բաւարար հակադրութեամբ։ Կարելի է, արդեօք, այստեղ խօսել հնչիւնական օրէնքի առկայութեան մասին, թէ՛ ոչ, հարցը հանգամանալից քննութեան կարիք ունի։

Նոյնքան պարզ չէ, սակայն, վերջին բաղադրիչի հարցը։ Ընթրիք բառի կազմում վերջին բաղադրիչը -իք է, թէ՛ -ք, այսինքն՝ -ի(ն) պատկանում է արմատին՝ թրի(=etri), թէ՛ ածանցին՝ -իք։ Ընթրիք բառի հիմքը սովորաբար բառակազմութեան մէջ է մտնում ընթր- ձևով (հմմտ. ընթր-ել, ընթր-ա-տու, ընթր-ակից, նախ-ընթր-ակ, հիւր-ընթր-եաց), բայց կարող է բառակազմութեանը մասնակցել նաեւ ընթրի- տարրերակով (հմմտ. ան-ընթրի-ս, հաց-ընթրի-ք)։ Զահուկեանի մինչ այժմ նշուած բոլոր աշխատութիւններում, որոնք ներկայացնում են հին հայերէնի լեզուավիճակը, իրրեւ ածանց՝ առանձնացւում է -քն, որը նշանակում է, որ -ին դիտւում է արմատի բաղադրիչ՝ թրի, սակայն ժամանակակից Հայոց Լեզուի իմաստաբանութիւն եւ Բառակազմութիւն գրքում

հեղինակը ածանց է համարում «իբր» ընթր-իբ²³ : Եթէ նկատի ունենանք, որ այս գրքում «իբր» նշուած է աստղանիշով (*-իբ), ինչը նշանակում է, որ արդի հայերէնում այն կենսունակ ածանց չէ, ապա պարզ կը դառնայ, որ այն արտացոլում է գրաբարեան վիճակը: Այդ բառի կազմում միայն «քն» է ածանց համարում նաեւ Աճառեանը²⁴ : Ինչպէս տեսանք այս քննութեան սկզբում, Ղափանցեանը եւս «քն» առանձնացնում է որպէս ածանց, չնայած որ վերջինս թրքիս համարում է թրեյ բայի արմատը: Վերջերս հրատարակուած *Դպրոցական Բառակազմական Բառարան*ում Սերգէյ Գալստեանը եւս «ընթրիքի» կազմում «իքն» է համարում ածանց²⁵ :

Գրաբարեան բառակազմութեան տեսանկիւնից «ին պիտի համարել արմատի բաղադրիչ» «ընթրիքը» պատկանում է անեզական բառերի թուին, որոնց կազմում իբրեւ յոգնակի ուղղականի վերջաւորութիւն, առանձնանում է «քն» (հմմտ. վար-ք, բար-ք, կառ-ք): Դրա օգտին է վկայում նաեւ յգն. հյց. ընթրի-ս ձեւը: Միւս թեք հոլովներում «իքի» անկումը հնչիւնափոխութեան հետեւանք է (հմմտ. Ս-Տ. ընթր-եաց, Բցռ. յընթր-եաց, Գրծ. ընթր-եաւք), որը նոյնպէս կարող է բացատրուել արտաբերական դժուարութեամբ: Հայերէնում երկու ձայնաւորների միջեւ սովորաբար արտասանում է յ ձայնակապը, եթէ այդ ձայնաւորները երկարաբառի կամ եռաբարբառի բաղադրիչ չեն (հմմտ. մատ(եա)ն, ատ(եա)ն, (եաւ)թն, արդ(եաւ)ք, միայն)՝²⁶ : Ի եւ Ե ձայնաւորների միջեւ յ ձայնակապը չէր կարող մտնել, քանզի ին յ ձայնորդի ձայնաւորական համարժէքն է, այլ կերպ ասած՝ իի դիրքային տարբերակը իբրեւ լծորդակիցներ՝ ի եւ յ հնչիւնները հին հայերէնում գտնուում էին լրացուցիչ բաշխման յարաբերութեան մէջ (հմմտ. ի տանէ-ի տանց, ի հաւրէ- ի հարց/հարանց/, ի տիտանայի տիտանաց, բայց՝ յաստեղէ- յաստեղց, յանձնէ- յանձանց, յաթոռոյ- յաթոռոց եւն.): Հազիւ թէ հին հայերէնում կարելի է ցոյց տալ երկու բառ, որոնցում իմաստի տարբերակումը պայմանաւորուած լինի ի-յ հակադրութեամբ: Այս իրողութիւնը բնորոշ էր հ.ե. նախալեզուին եւ ժառանգ լեզուններից շատերին, այդ թւում՝ հին հայերէնին: Ասուածից հետեւում է, որ առնուազն հին հայերէնում ին եւ յն ոչ թէ ինքնուրոյն հնչոյթներ էին, այլ՝ միեւնոյն հնչոյթի դիրքային տարբերակներ (իմա՝ այլահնչակներ)²⁷ :

Միւս խնդիրը խեթերէնի բառասկզբի Են է՝ *en+tri*: Ձեւաւորման փուլում բառը պիտի ունենար «*en+etri*» կազմութիւնը: Ամէնից ընդունուած եւ միաժամանակ ամէնից հաւանական բացատրութիւնն այն է, որ արտաբերական պարզութեան ձգտումը յանգեցրել է Եի անկումի, որին հետեւել է յաջորդ անխուսափելի քայլը. ոչ-բաւարար հակադրութիւն ունեցող երկու հնչոյթներից՝ ձ եւ Ե, մէկը, տուեալ դէպքում՝ ձն, նոյնպէս դուրս է մղուել: Փոխազդեցական հնչիւնափոխութիւնների արդիւնքում առաջացած «*en+tri*»/ընթրի-« կառույցը աւարտուն չէր, քանզի նրանում առկայ «ընդ»ը թելադրում էր յոգնակիութիւն, այն է՝ «միասին ուտել»: Ուտտի բառն ստանում է նաեւ յոգնակերտ «քմասնիկը» ընթրիք, որով աւարտւում է բառակազմական գործընթացը:

ԿՈՌ «հարկադիր անհատոյց աշխատանք»

Աճառեանն այս բառը դասում է չստուգաբանուածների մէջ²⁸, իսկ Ջահուկեանը մեծ վերապահումով («*հազիւ քե...*») չի բացառում նրա ծագումը հ.ե. *g^wot-s՝ *g^wer- «ծանր» արմատային տարբերակներից²⁹ :

«Կոռ»ի ստուգաբանութեան հարցում մեծ նշանակութիւն պիտի տալ նրանով անուանուող երեւոյթին եւ հայ իրականութեան մէջ այդ երեւոյթի ձեւաւորման ժամանակին: Որպէս պարտադիր ձրի աշխատանք՝ *կոռը* բնորոշ է եղել աւատատիրական հասարակարգին եւ տարբեր երկրներում՝ եւրոպական ու ասիական, ունեցել է դրսեւորման տարբեր ձեւեր (խիստ կամ համեմատաբար մեղմ) եւ անուանումներ (Յարական Ռուսաստանում՝ *barshina* Ֆրանսիայում՝ *corvée*, Գերմանիայում՝ *frohndienst*): Ըստ Նիկողայոս Ադոնցի եւ Յակոբ Մանանդեանի՝ հայ իրականութեան մէջ *կոռի*՝ որպէս տիրոջ համար գիւղացու կողմից կատարուող հարկադիր աշխատանքի կիրառումը վերաբերում է Արշակունեաց Հարստութեան առաջին շրջանին, երբ, ըստ էութեան, Հայաստանում սկսեցին ձեւաւորուել աւատատիրական յարաբերութիւնները³⁰: Հայ Արշակունիները, լինելով պարթեւ Արշակունիների շառաւիղը, Հայաստանում պետական կառուցուածքի կազմաւորման, այդ թւում՝ տէր եւ հպատակ յարաբերութիւնների կարգաւորման հարցում զգալի չափով ընդօրինակել են Պարթեւական Իրանի կառավարման ձեւերն ու սկզբունքները: Ասուածը վերաբերում է նաեւ Հայաստանում իրականացուող հարկային քաղաքականութեանը եւ հարկատեսակների անուանումներին: Դրանցից է *կոռ* կոչուող հարկը, որն ընդհանուր առմամբ կալուածատիրոջը, իսկ վաղ միջնադարեան Հայաստանում՝ նախարարին, սեպուհին («տանուտէրին») պատկանող հողերում գիւղացիների կատարած անհատոյց աշխատանքն էր: Այդ հարկատեսակի մասին առաջին յիշատակութիւնը, ըստ Ադոնցի եւ Մանանդեանի, հանդիպում է Դուինի եկեղեցական ժողովի կանոններում³¹: Ադոնցի դիտարկումով *կոռ* բառը, որպէս «հարկադիր անհատոյց աշխատանքի» անուանում, ծագել է պարսկերէնի *bekār բեկար* ձեւից. *bekār*ի կազմում արմատն է *kār* «գործ, աշխատանք», իսկ *be*ն (*հն. պրսկ. ba*) նախդիր է, որն արտայայտում է տրական կամ հայցական հոլովների իմաստ՝ *bekār amadan* «գործի, աշխատանքի գնալ»³²:

Աճառեանը մերժում է այս ստուգաբանութիւնը, հաւանաբար պրսկ. *kār*> *հ. կոռ* ենթադրեալ անցման մէջ պարսկերէն-հայերէն փոխառութիւններին բնորոշ ոչ-լիարժէք հնչիւնական համապատասխանութեան նկատառումով, որի մասին Արմատականում չի խօսուում:

Պարսկերէնի *kār*ի «գործ, աշխատանք» եւ հայերէնի *կոռ*ի «հարկադիր անհատոյց աշխատանք» միջեւ բովանդակային ընդհանրութիւնն ակնյայտ է. եթէ ապացուցուի, որ նրանց միջեւ կայ նաեւ հնչոյթային կազմի համապատասխանութիւն, ապա կը հիմնաւորուի Ադոնցի տեսակէտը՝ *հ. կոռ*<պրսկ. *kār*ից:

Պարսկերէնի հնագոյն՝ նախասասանեան շրջանի հայկական փոխառութիւններին բնորոշ են իրան. *k*→*հ. կ*, *թ* (*kāpot*>կապոյտ, *kand*>քանդ, *paykar*>պայքար, *kām*>կամ-ք, *kamar*>կամար «գօտի»), իրան. *-r*→*հ. ր*, *ռ* (*arZan*>արժան, *parāv*>պառաւ, *āstar*>աստառ, *Zarkas*>զառքաշ «ոսկեհուռն», *kurta*>կոռտիկ «վերարկու» եւն.) հնչոյթային անցումները³³: Սակայն վկայուած է իրան. *ā/a*> *հ. ո* համապատասխանութիւն (իրան. *ā/a*ն տալիս է *հ. ա*. հմմտ. *haZār*>հազար, *xāvar*>խաւար), ինչն էլ խոչընդոտ է, որպէսզի «*կոռ*»ը համարուի ուղղակի փոխառութիւն իրանական *kār*ից: Պատմահամեմատական լեզուաբանութեան տուեալների համաձայն, լեզուների պատմութեան ընթացքում առաւել

հեշտութեամբ են փոփոխուում ձայնաւորները, քան թէ՝ բաղաձայնները: Այդ երեւոյթը նկատելի է յատկապէս փոխառութիւնների դէպքում: Իհարկէ, ձայնաւորական փոփոխութիւնը փոխառութեան դէպքում եւս ենթարկուում է որոշակի օրինաչափութեան, ինչը խախտուած է իրան. *kār* > *հյ*. կոռ հնարաւոր անցման մէջ: Չնայած նշուած խոչընդոտին, մեզ կասկածից վեր է թւում, որ հայերէնի «կոռ» բառն իրանական փոխառութիւն է: Կարելի է ենթադրել փոխառութեան հետեւեալ ուղին. նախ՝ հայերէնը փոխառել է *բեկար* (*bekār*) թեք ձեւը, ապա ժողովրդախօսակցական լեզուում *բեկարից բե* (*be < ba*) նախադրութեան անջատումով առաջացել են *կար* // *կառ* ամփոփ (ըստ պարսկերէնի՝ ուղիղ) տարբերակները (ը//ն հերթագայութիւնը խորթ չէր գրաբարին. հմմտ. բարձ//բառնալ, դարձ//դառնալ, քոյր//քեռ, այր//առն, տէր//տեառն եւն.): Սկզբնապէս *բեկար* եւ *կար* // *կառ* ձեւերը գործածուել են իբրեւ նոյնանիշներ, սակայն ժամանակի ընթացքում այդ բառաձեւերով սկսել են անուանուել տարբեր հարկատեսակներ (հմմտ. «Ի՞նչ տամ կոռին ու բեգեարին»- Յովհաննէս Թումանեան, «Գութանի Երգը»), ինչն էլ խթանել է, որ «կար//կառ»ը հնչոյթային կազմով աւելի տարանջատուի «բեկար»ից՝ տալով «կոռ»: Այս փոփոխութիւնը, սակայն, տեղի է ունեցել վերոյիշեալ (պարթեական շրջանին բնորոշ) հնչիւնական համապատասխանութիւններից զգալիօրէն ուշ, հնարաւոր է՝ նոյնիսկ յետ-սասանեան մի փուլում եւ կրել է բարբառային դրոշմ, որը յետագայում ընդհանրացել է:

Հետեւաբար, Աղոնցի ստուգաբանական առաջարկը մեզ միանգամայն համոզիչ է թւում: Եթէ անգամ իրանական «գործ, աշխատանք» արմատի ծագումը յանգում է նախահնդեւրոպական լեզուի որեւէ ձեւի, օր.՝ **gor*- **ger*- «պտտել, ոլորել», որից *հյ*. *կոր*³⁴, ապա դրանից հարցի էութիւնը չի փոխուում. հայերէնի «կոռ»ի աղբիւրը իրանական *kār*ն է, որովհետեւ առանց երեւոյթի առկայութեան, չի կարող լինել նրա բառանուանումը: Իսկ *կոռ* երեւոյթի առաջացումը, ինչպէս արդէն ասուել է, վերաբերում է մեր թուագրութեան առաջին հարիւրամեակներին, ըստ ամենայնի՝ մինչեւ քրիստոնէութեան ընդունումը, երբ ձեւաւորուում էին աւատատիրական յարաբերութիւնները:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. I, Երեւան, Երեւանի Պետական Համալսարանի Հրատ., 1971:
- ² Գէորգ Ջահուկեան, *Հայերէն Ստուգաբանական Բառարան*, Երեւան, Հրատ. 2010:
- ³ Ջահուկեան, *Հայերէն Ստուգաբանական*, էջ 43:
- ⁴ Էդուարդ Աղայեան, *Բառաքննական Եւ Ստուգաբանական Հետազոտութիւններ*, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1974, էջ 24-27:
- ⁵ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. I, էջ 256:
- ⁶ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն*, Հտր. I, Երեւան, Հայպետհրատ, 1940, էջ 149:
- ⁷ Գրիգոր Ղափանցեան, *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն. Հին Շրջան*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1961, էջ 147-219. նաեւ՝ Գէորգ Ջահուկեան, *Հայերէնը Եւ Հնդեւրոպական Հին Լեզուները*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1970, էջ 123-152. նաեւ՝ նոյնի՝ *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն. Նախագրային Ժամանակաշրջան*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1987, էջ 311-321:

- ⁸ ՏԵՍ՝ Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի, Հտր. Ա., Երեւան, ԵՊՀ Հրատ., 1979, էջ 351:
- ⁹ ՏԵՍ՝ T. V. Gamkrelidze, Viacheslav V. Ivanov, *Indoeuropeyskiy Yazik I Indoeuropeyski* (Հնդեւրոպական լեզուն եւ հնդեւրոպացիները), Թբիլիսի, 1984, էջ 684: Այս աշխատութեան հեղինակները արեգակ/արեւ (solnce) բառերի համար առաջարկում են *s(a)whel-/n- նախածեւը, ինչը նշանակում է, որ -w- կիսաձայնից յետոյ ենթադրւում է կոկորդային հնչիւն, իսկ արմատը հնարաւոր է նաեւ առանց a ձայնաւորի:
- ¹⁰ Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի, Հտր. Բ., Երեւան, ԵՊՀ Հրատ., 1981, էջ 1031:
- ¹¹ Հայերէնի աւր (օր) բառի համար հ.ե. *amur(>*amr>*awur/*awr) նախածեւ է ենթադրել Անտուան Մէյէն (տե՛ս՝ Ա. Մէյէ, *Դասական Հայերէնի Համեմատական Քերականութեան Ուրուագիծ*, Ժընև, 1988, էջ 38), որին էլ ամենայն հաւանականութեամբ հետեւել են Աճառեանը (Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. IV, էջ 616), Զահուկեանը (Gevorg Djahukian, *Sravitel'naya Grammatika Armyanskova Yazika* (Հայոց լեզուի համեմատական քերականութիւն), ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., Երեւան, 1982, էջ 106. նաեւ՝ նոյնի՝ *Հայերէն Մտուգարանական*, էջ 104), Էմիլ Բենվենիստը (E. Benvenist, *Indoeuropeyskoe Imennoe Slovoobrozovaniye* (Հնդեւրոպական անուանական բառակազմութիւն), Մոսկուա, 1955, էջ 37, 51):
- ¹² Ի դէպ, արեւ եւ արեգակ տարբերակներից աւելի հին պիտի լինի առաջինը, իսկ երկրորդը, ըստ էութեան, առաջինի՝ արեւի հնչիւնափոխութեամբ տարբերակն է, եթէ հիմք ենք ընդունում հ.ե. w→հյ. գ անցումը (իմա՝ հնչիւնական օրէնքը), որ հաստատուած է մի շարք բառերով (հմտ. *wlk^wos→հյ. գալլ, *woid→գիտ(գէտ)-եմ, *wel-mn→գեղմն, *wol→գող, *wl-d→գաղտ-նի, *wlkio→գաղջ, *wer→գեր, *worg'o→գործ, *wren→գառն, *weikero-s→գիշեր [հ.ե. որոշ լեզուների դէպքում «գիշեր» բառի համար վերականգնւում է նաեւ *nok^wt- նախածեւը. հմտ. յուն. νύξ, νυκτοζ, լատ. nox, սնակ. nak-, լիտվ. naktis, գոթ. nahts, խեթ. nekut- «երեկոյ», հն. ուս. noch, *wes-n-es→գարուն եւն.): Հնարաւոր առարկութիւնը, թէ՛ նշուած համապատասխանութիւնը վերաբերում է բառակազմի դիրքին (հնչիւնական օրէնքի դիրքային սահմանափակում), որքան էլ հիմնաւոր թուայ, բացարձակ կոտան չէ, որովհետեւ տարբեր գործօններով պայմանաւորուած, որոնք ոչ միշտ է լիովին ճշտել, կարող էր խանգարուել հնչիւնական օրէնքի գործունէութիւնը կամ էլ լեզուի մի փոփոխում հնչիւնական տուեալ օրէնքի գործունէութեանը «միջամտել» համարանութիւնը (անալոգիան) եւ ընդլայնել կամ, ընդհակառակը, նեղացնել նրա գործունէութեան դաշտը: Կարծում ենք՝ դրանով է բացատրւում արեւ→արեգ անցումը: Յեղակից լեզուներից արեւի համապատասխանը ունի միայն սանսկրիտը (ravi-), որի ձեւերին առհասարակ հնդեւրոպարանութեան մէջ համեմատաբար աւելի մեծ հնամենիութիւն է վերագրւում, քան՝ միւս ցեղակից լեզուների ձեւերին: Իսկ արեգակը բառակազմօրէն բարդ է՝ կազմուած արեգ+ակ(ն) (հմտ. յգն. արեգակունք) բաղադրիչներից: Սա նշանակում է, որ արեգակը աւելի ուշ չրջանի կազմութիւն է, քան արեգը եւ բնական է՝ նաեւ արեւը: Արեգակ բառացի նշանակել է «արեւի աչք»: Հայերէնը ունի նմանօրինակ այլ կազմութիւններ եւս (հմտ. լուսաին, բուրաին եւն.):
- ¹³ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. II, Երեւան, Երեւանի Պետական Համալսարանի Հրատ., 1971, էջ 127:
- ¹⁴ Գրիգոր Ղափանցեան, *Արմատական Բառարանի Առիթով Դիտողութիւններ*, Երեւան, 2008, էջ 16:
- ¹⁵ Զահուկեան, *Հայերէն Մտուգարանական*, էջ 249: Պիտի նկատել, որ Զահուկեանի վերաբերմունքն այս հարցում միանշանակ չէ. եթէ Հայերէնը Եւ Հնդեւրոպական Հին Լեզուները զրքում խեթ. etri-հյ. ընթրիք համապատասխանութիւնը դասում է

- այնպիսի ընդհանրութիւնների շարքին, որոնք «ծագումնային բնոյթ չունեն եւ որոնց հնչյունական առանձնայատկութիւնները շեղում են այդ կարգի ընդհանրութիւնների համար բնորոշ համապատասխանութիւններից» (էջ 114-118), ապա *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն...* գրքում այդ համապատասխանութիւնը նշում է առանց վերապահումների (էջ 315ի աղիւսակը):
- ¹⁶ Տե՛ս՝ Ռուբէն Ս. Ղազարեան, *Գրաբարի Բառարան*, Հտր. Ա., Երեւան, 2000, էջ 467. նաեւ՝ Ա. Ա. Աբրահամեան, *Գրաբարի Ձեռնարկ*, Դ. տիպ, Երեւան, Լոյս Հրատ., 1976, էջ 487:
- ¹⁷ Տե՛ս՝ Т. Ja. Elizarenkova, *Grammatika Vedyiskova Yazika* (Վեդայական լեզուի քերականութիւն), Nauka, Մոսկուա, 1982, էջ 40-41:
- ¹⁸ Յ. Ֆրիդրիխը նշում է արմատի երկու տարբերակ՝ ed- եւ et- (J. Fridrikh, *Kratkaya Grammatika Khetskova Yazika* (Խեթերէն լեզուի համառօտ քերականութիւն), Մոսկուա, 1952, համապատասխանաբար՝ էջ 83 եւ 89). ուրիշների մօտ հանդիպում է et- հասկանալի է՝ t կամ d՝ տեքստի ընթերցման (իմա՝ վերծանման) արդիւնք է կամ էլ՝ երկուսն էլ գործածել են գուգահեռաբար՝ հիմք դառնալով տարբեր ձեւերի համար:
- ¹⁹ Ուշագրաւ է, որ etri՜ն «սնունդ» ընդհանրական իմաստից բացի, ունի նաեւ «կերանասունի համար» մասնաւոր իմաստը (Gamkrelidze-Ivanov, էջ 698):
- ²⁰ Տե՛ս՝ Fridrikh, էջ 82-89:
- ²¹ Տե՛ս՝ A. N. Savchenko, *Sravnitel'naya Grammatika Indoeuropeyskikh Yazikov* (Հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականութիւն), Մոսկուա, 1974, էջ 240:
- ²² Տե՛ս՝ A. Meje, *Vvedeniye V Sravnitel'noye Izucheniye V Indoeuropeyskikh Yazikov* (Հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականութեան ուսումնասիրութեան ներածութիւն), Մոսկուա-Լենինկրատ, 1938, էջ 215. նաեւ՝ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. III, էջ 612-613:
- ²³ Զահուկեան, 1989, էջ 308:
- ²⁴ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. II, էջ 127:
- ²⁵ Սերգէյ Գալստեան, *Դպրոցական Բառակազմական Բառարան*, Երեւան, 2011, էջ 60:
- ²⁶ Գրաբարի քերականութիւններում աւանդաբար տարբերակուող երկբարբառներից բացի՝ ալ, ոյ, եւ, իւ, աւ, եա, որոնք, բացառութեամբ վերջինի, ունեն «ձայնաւոր+ձայնորդ» կառուցուածքը, Աճառեանը եւ Աղայեանը տարբերակում են նաեւ միայն ձայնաւորական կաղապարով երկբարբառներ: Ընդ որում՝ Աճառեանի կողմից տարբերակուած ձայնաւորական կառուցուածքով 17 երկբարբառներից (Հ. Աճառեան, *Հիականար Քերականութիւն Հայոց Լեզուի*, Հտր. 6, Երեւան, 1971, էջ 224) Աղայեանն ընդունում է միայն հինգը՝ եա, ուա, ուե, ուի, ուո (էդուարդ Բ. Աղայեան, *Գրաբարի Քերականութիւն*, Հտր. 1, գ. Ա, *Հնչիւնաբանութիւն*, Երեւան, 1964, էջ 132): Երկբարբառի (եռաբարբառի) գլխաւոր յատկանիշը (կամ դրանցից մէկը) այն է, որ բառի վանկատման դէպքում նրա բաղադրիչները չեն կարող յայտնուել տարբեր վանկերի կազմում: Այս տեսանկիւնից իսկապէս խնդրաշարոյց է Աճառեանի կողմից երկբարբառ համարուածներից մի մասի հնչիւնաբանական կարգավիճակը գրաբարում (հմտ. եի՝ հրէ-ից, ուա՝ չու-առ): Ցաւօք, Աճառեանը օրինակներ չի նշում, որոնցից պարզ կը լինէր, թէ յատկապէս որ դիրքերում նկատի ունի:
- ²⁷ Տե՛ս՝ Անտուան Մէյէ, *Հայագիտական Ուսումնասիրութիւններ*, Երեւան, 1978, էջ 37. նաեւ՝ նոյնի՝ *Դասական Հայերէնի Համեմատական Քերականութեան Ուրուագիծ*, էջ 31-33. նաեւ՝ Աղայեան, էջ 91-92, 190-191. նաեւ՝ Հ. Դ. Մուրադեան, *Հայոց Լեզուի Պատմական Քերականութիւն*, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1982, էջ 224-231:
- ²⁸ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. II, էջ 638:
- ²⁹ Զահուկեան, *Հայերէն Ստուգաբանական*, էջ 420:

³⁰ ՏԵՍ՝ Ն. Աղոնց, Հայաստանը Յուստինիանոսի Դարաշրջանում, Երևան, «Հայաստան», 1987, էջ 537-542 (առհասարակ՝ Գլուխ XV. նախաբարութեան ֆէոդալական հիմքերը ամբողջութեամբ). նաեւ՝ Յակոբ Մանանդեան, Քննական Տեսութիւն Հայ Ժողովրդի Պատմութեան, Հտր. Բ., մասն Ա., Երևան, Հայպետհրատ, 1957, էջ 382-385 (առհասարակ՝ Գլուխ տասնութերորդ. «ռամիկ»ները եւ «շինական»ները ամբողջութեամբ):

³¹ Դուինի եկեղեցական ժողովի գումարման ժամանակը Աղոնցը թուագրում է 641ին (էջ 539), իսկ Մանանդեանը՝ 645ին (էջ 382):

³² ՏԵՍ՝ Աճառեան, Հայերէն Արմատական Բառարան, Հտր. I, էջ 437:

³³ ՏԵՍ՝ Աճառեան, Հայոց Լեզուի Պատմութիւն, Հտր. I, էջ 218-323. նաեւ՝ Գէորգ Զահուկեան, Հայոց Լեզուի Պատմութիւն..., Երևան, 1987, էջ 508-583:

³⁴ Զահուկեան, Հայերէն Ստուգարանական, էջ 422:

ETYMOLOGICAL OBSERVATIONS ON THREE ROOTS:
ARAVOD, ENTRIK AND GOR
(Summary)

VARTAN BEDROSIAN
mnaira@ysu.am

The three words subjected here to etymological analysis, *առաւաւտ*, *ընթրիք*, *կոռ* have not been analysed by Hratchya Acharian. While the analysis of Gevorg Djahukian is not convincing. The author offers new solutions to the analysis of these three root words.

A detailed analysis of *առաւաւտ* concludes that it is much more reasonable to view its main component *աւ* (*առ-աւ-աւտ*) as a phonetic change of the Old Armenian word *աւր* (*օր-day*), where the *առ* is a preposition and *աւտ* is a suffix. Thus, the word would mean «*դէպի օր*» (towards the day).

As for the word *կոռ*, the author maintains the view held by Nikoghayos Adonts. Basing his analysis on historic and especially additional linguistic evidence, Petrosyan notes that the Armenian word *կոռ* is a loan-word from the Pahlavi (Middle Persian-cc. 3rd century BC to 3rd century AD) language. Accordingly, the Pahlavi *bekār* (*bekār*> *kār*> and the Armenian *կառ*/*kar*> *կոռ*/*kor*> are the same. Phonetic as well as semantic analyses of the word *ընթրի* (supper) reveal the connection with the Hittite word *etri* (meal, food). In addition, word formation analysis shows, that the word *ընթրիք* (supper) is composed of the preposition *ըն(դ)*, shortened form of the root *թրի-* (not *թր-*), and the suffix *-ք* (not *-իք*):